

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของครูตามแนวพุทธศาสนาในสังคมไทย ผู้วิจัยได้ศึกษาตามแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นแนวทางและสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. บทบาทหรือหน้าที่ของครูในพระพุทธศาสนา
2. ความหมายของหน้าที่
3. ความสำคัญของหน้าที่
4. หน้าที่อันเป็นระบบพัฒนามนุษย์
5. หน้าที่อันมีค่าทางจริยะ
6. หน้าที่อันเป็นสาร์ตละ

ตอนที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 : แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. บทบาทหรือหน้าที่ของครูในพระพุทธศาสนา

คำว่า บทบาท มักจะใช้ควบคู่กับอีกคำหนึ่งคือ หน้าที่ ซึ่งหมายถึง กิจที่ต้องกระทำ หากหลีกเลี่ยงละเลยแล้วจะก่อให้เกิดความเสียหาย ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ส่วนบทบาทนั้นหากปฏิบัติย่อหย่อนไปบ้าง ความเสียหายจะมีน้อยกว่าการบกพร่องในหน้าที่ อย่างไรก็ตาม คนทั่วไปมักกล่าวถึง บทบาทหน้าที่รวม ๆ กันไป ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงขอใช้คำทั้งสองผสมผสานกันเพื่อให้ได้อรรถและสาระที่ครบถ้วน

มนุษย์เป็นผู้มีความสามารถในการใช้สติปัญญาเพื่อตัดสินใจและผล ในท่ามกลางการดำรงอยู่แห่งสรรพสิ่ง มนุษย์ได้รวมกันเป็นสังคม เริ่มตั้งแต่มนุษย์เป็นปัจเจกนิยมและมีพัฒนาการไปสู่ชุมชนนิยม เพื่อความเป็นเอกภาพแห่งเผ่าพันธุ์ แม้ว่าบางครั้งมนุษย์ต้องแสดงพฤติกรรมที่ประกอบด้วยความกตัญญู ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้ มีความเป็นมนุษย์ภาวนาน้อยมาก การที่มนุษย์มีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน เป็นการเริ่มต้นที่มนุษย์ต้องการจะนำเสนอเหตุและผลของตนเอง การที่มนุษย์มีวิวัฒนาการแห่งเผ่าพันธุ์จนเกิดความมั่นคง มิใช่เป็นความสำเร็จสูงสุดแห่งมวลมนุษยชาติ หรือเป็นการยืนยันว่ามนุษย์ประเสริฐกว่าสรรพสิ่งในโลก ถ้าจะกำหนดวัดความสูงสุด การสามารถดำรงอยู่ได้หรือด้วยการมีอำนาจเหนือสิ่งอื่น สรรพสิ่งในจักรวาลย่อมนับว่าสูงสุด เพราะว่าทุกสิ่งใน

สากลโลกก็มีความปรารถนาที่จะคงอยู่ต่อไปอย่างมีเหตุและผลของตนเอง เพียงแต่ว่าบางสิ่งบางอย่าง ถูกอิตรอนสิทธิและสถานภาพเท่านั้น

พุทธศาสนามีวิวัฒนาการมาจากการตรัสรู้และการประพาศปฏิบัติปฏิบัติชอบขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การประพาศปฏิบัติเป็นไปเพื่อความรู้แจ้งในสรรพสิ่งตามความเป็นจริง ตามสถานะที่ดำรงอยู่ การเข้าใจถึงสภาพการณ์ทุกอย่างจะทำให้เข้าใจถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์คงอยู่อย่างมีเป้าหมายโดยเฉพาะการเรียนรู้และปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเองและสังคม

2. ความหมายของหน้าที่

หน้าที่เป็นการกระทำที่ทำให้ผู้ปฏิบัติปรากฏสถานะทางสังคม และทำให้บุคคลในสังคมยอมรับบทบาทที่ตนเป็นอยู่ เพราะว่าความเป็นผู้ที่มีบทบาทหรือหน้าที่ย่อมจะยืนยันถึงความสมบูรณ์ในภาวะที่ครบถ้วนของแต่ละบุคคล เช่น ความเป็นมารดาบิดา ย่อมแสดงถึงครอบครัวที่อบอุ่นประกอบด้วยความสุข ความเป็นบุตรธิดา ย่อมแสดงถึงความภูมิใจและความสุขใจของมารดาบิดา หรือแม้แต่ความเป็นบุคคลคนหนึ่งในสังคม ย่อมแสดงถึงสัมพันธภาพที่ดีระหว่างมนุษย์ เป็นต้น บทบาทหรือหน้าที่ทั้งหมดจึงเป็นเครื่องแสดงถึงสิ่งที่มนุษย์พึงตระหนักว่า สิ่งใดที่ตนพึงปฏิบัติ และสิ่งใดที่ควรจะละเว้น ตามบทบาทหรือหน้าที่และสถานะที่ตนดำรงอยู่ในสังคม เพื่อนำพาสังคมให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน บทบาทหรือหน้าที่ที่มนุษย์ปฏิบัติจะไม่สามารถกำหนดให้สังคมเป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ ถ้าบทบาทหรือหน้าที่นั้นๆ ได้รับการปฏิบัติไม่ถูกต้องตามบทบาทของแต่ละบุคคล ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้ผลอันเนื่องมาจากการกระทำนั้นมีผลเป็นไปในเชิงลบ เพราะบทบาทหรือหน้าที่นั้นได้รับการปฏิบัติไม่ถูกต้อง และจะมีผลกระทบต่อเสถียรภาพทางสังคมในขณะเดียวกันบทบาทหรือหน้าที่ที่ได้รับการปฏิบัติอย่างถูกต้องและเหมาะสมกับบทบาททางสังคมย่อมก่อคุณประโยชน์ให้กับสังคม ทำให้สังคมดำรงอยู่อย่างปกติสุข ดังนั้น หน้าที่จะดำเนินควบคู่ไปกับบทบาทเสมอ รวมถึงสถานะทางสังคมที่มนุษย์เป็นอยู่ จะมีความแตกต่างกันก็เพียงบทบาทที่ทุกคนดำรงอยู่เท่านั้น ดังปรากฏความหมายดังต่อไปนี้

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525 : 848) ให้ความหมายของหน้าที่ว่า หมายถึง กิจที่ควรทำหรือกิจที่จะต้องทำ

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส) (2526 : 8) ให้ความหมายว่า ธรรมะ คือ หน้าที่ประกอบด้วยลักษณะ คือเป็นธรรมชาติ เป็นกฎธรรมชาติ เป็นหน้าที่ตามธรรมชาติ และมีผลอันเนื่องจากการปฏิบัติตามหน้าที่ การปฏิบัติหน้าที่เป็นระบบพัฒนามนุษย์ มีเป้าหมายสูงสุดที่สิ้นสุดปัญหา หรือหลุดพ้นจากสิ่งเศร้าหมองทั้งหมด

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาวัณนทภิกขุ) (2534 : 49) ให้ความหมายว่า หน้าที คือสิ่งที่ต้องทำ หรือธุรกิจอย่างใดอย่างหนึ่งจำเป็นต้องทำ เหมือนชวานามีหน้าที่ทำนา พ่อค้ามีหน้าที่ค้าขาย ครูมีหน้าที่สอนหนังสือ เป็นต้น

หน้าที่ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนาเป็นปัจจัย ประกอบด้วยกุศลเจตนาและอกุศลเจตนา ถ้าการกระทำใดมีกุศลเจตนาเป็นปัจจัย การกระทำนั้นเป็นหน้าที่สุจริต เป็นหน้าที่ที่ประกอบด้วยความดี ถ้าการกระทำใดมีอกุศลเจตนาเป็นปัจจัย การกระทำนั้นเป็นหน้าที่ทุจริต เป็นหน้าที่ที่ประกอบด้วยความชั่ว ดังพุทธพจน์ว่า “อานนท กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่า เป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว... เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว อานนท เรากล่าวกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ว่า เป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว” (อจ. ทก. 20/264/54)

หน้าที่ในพระพุทธศาสนา หมายเอาหน้าที่ในลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. ประกอบด้วยการกระทำที่เป็นบวกคือฝ่ายที่เป็นกุศล เป็นหน้าที่ที่ควรปฏิบัติเพราะเป็นหน้าที่ที่สามารถอำนวยคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ปฏิบัติ ได้แก่การกระทำที่ประกอบด้วยความสุจริต ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ทำให้กุศลเกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงยังกุศลให้เกิดขึ้น กุศลที่บุคคลอาจให้เกิดขึ้นได้ ถ้าบุคคลไม่อาจให้เกิดขึ้นได้ เราไม่พึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอจงยังกุศลให้เกิด เพราะกุศลอันบุคคลอาจให้เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ถ้ากุศลนี้อันบุคคลให้เกิดขึ้นแล้ว จะพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ไชร์ เราไม่พึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอจงยังกุศลให้เกิดเพราะกุศลอันบุคคลให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความ สุข ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายเธอจงยังกุศลให้เกิดขึ้น” (อจ. ทก. 20/265/55)

2. ประกอบด้วยการกระทำที่เป็นลบ คือฝ่ายที่เป็นกุศล เป็นหน้าที่ที่ควรละเว้นหรือไม่ควรกระทำ เพราะหน้าที่ดังกล่าวนั้นเป็นการกระทำที่ไม่เป็นไปเพื่อคุณประโยชน์ เป็นหน้าที่ที่ประกอบด้วยความทุจริต และเป็นไปเพื่อยังความเดือดร้อนให้เกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงละอกุศล อกุศลอันบุคคลอาจละได้ ถ้าบุคคลไม่อาจละได้ เราไม่พึงกล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงละอกุศล ก็เพราะอกุศลอันบุคคลอาจละได้ ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอจงละอกุศล ถ้าอกุศลนี้อันบุคคลละได้แล้ว จะพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ไชร์ เราไม่พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอจงละอกุศล เพราะอกุศลอันบุคคลละได้แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลายเธอจงละอกุศล” (อจ. ทก. 20/265/55)

คำว่า หน้าที เป็นแนวทางการปฏิบัติในระดับศีลธรรม สาระดละแห่งคำสอนมุ่งเน้นการบรรลุผลด้วยการยึดถือการปฏิบัติเป็นสำคัญ มีเจตนาเป็นพื้นฐานการกระทำทั้งหมด การปฏิบัติหน้าที่จึงถูกกำหนดด้วยเจตนาของผู้กระทำเองซึ่งประกอบด้วย

1. กุศลเจตนา (wholesome volition) เจตนาดี หรือการคิดประกอบด้วยความเจริญ คือมีเจตนาที่เป็นไปในฝ่ายกุศลเป็นสิ่งเร็ว อันเป็นผลทำให้การกระทำเป็นกุศลกรรม กล่าวคือมีพฤติกรรมเป็นไปพร้อมด้วยกุศลมูล คือ ไม่ประกอบด้วยโลภะ (อโลภะ) ไม่ประกอบด้วยความโกรธ (อโกธะ) ไม่ประกอบด้วยความลุ่มหลง (อโมหะ) (อง.ติก. 20/509/194) เมื่อการกระทำมีกุศลเจตนา เป็นเครื่องชี้นำ หน้าที่ที่กระทำย่อมประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ปฏิบัติและแก่ผู้อื่น

2. อกุศลเจตนา (unwholesome volition) เจตนาอันประกอบด้วยความชั่ว หรือการคิดที่ประกอบด้วยความเสื่อมคือมีเจตนาชั่วเป็นสิ่งเร็ว อันเป็นผลให้การกระทำเป็นอกุศลกรรม กล่าวคือ มีพฤติกรรมเป็นไปพร้อมด้วยอกุศลมูล คือ ประกอบด้วยโลภะ ประกอบด้วยโทสะ ประกอบด้วยความลุ่มหลง (โมหะ) (อง.ติก. 20/509/193) เมื่อการกระทำมีอกุศลเจตนาเป็นเครื่องชี้นำ หน้าที่ที่กระทำย่อมนำความเดือดร้อนมาให้

หน้าที่ในพระพุทธศาสนา มีความหมายครอบคลุมถึงการกระทำของแต่ละบุคคล ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้น ๆ ว่าอยู่ในสถานะและบทบาทใดในสังคม หน้าที่ของแต่ละบุคคลจึงมีความแตกต่างกันตามฐานะและบทบาทของตนเอง เช่น หน้าที่ของภิกษุสามเณร หน้าที่ของคฤหัสถ์ หน้าที่ของมารดาบิดา หน้าที่ของพระราชา เป็นต้น ในแนวทางการปฏิบัติดังกล่าวนี้ คือ การยึดถือและปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังนั้น หน้าที่ในพระพุทธศาสนา หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำอันประกอบด้วยจริยธรรม มีแนวการปฏิบัติตามโดยอาศัยหลักคำสอนในพุทธศาสนา ประกอบด้วยเจตนา หรือมีเจตนาเป็นตัวการให้เกิดการริเริ่มให้กระทำ อันเจตนานี้เป็นแกนนำ หรือบ่งชี้ กำหนดทิศทางให้เกิดการกระทำหน้าที่ ดังพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ ภิกขุทั้งหลาย เรากล่าวว่ การกระทำมีเจตนาเป็นกรรม” (อง. จก. พุ. 22/334/368) กรรมจำแนกได้ทั้งฝ่ายกุศล (การกระทำที่เป็นความดี) และฝ่ายอกุศล (การกระทำที่เป็นความชั่ว) แต่ในพระพุทธศาสนาหมายเอากรรมที่เป็นฝ่ายดี ซึ่งประกอบด้วยคุณลักษณะ คือ

1. ในลักษณะของมโนธรรม เป็นผู้ประกอบความรู้สึกรับผิดชอบแม้ตนก็ติดนไม่ได้
2. ในลักษณะของสังคม วิญญูชนยอมรับ ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วสรรเสริญ
3. ในลักษณะของผลที่ปรากฏ กิตติศัพท์อันดีย่อมปรากฏ
4. ในลักษณะของการกระทำ ประกอบด้วยความมีสติรู้ ไม่ประกอบด้วยความลุ่มหลง
5. ในลักษณะของคุณประโยชน์ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขไม่เป็นการเบียดเบียนตนเอง

และผู้อื่นให้เดือดร้อน เมื่อกายแตกดับไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (อง.ทุกก. 20/264/55)

พระธรรมปิฎก (2538 : 164) ได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับการกระทำอันเป็นกุศลว่าเป็นสถานะที่เกิดขึ้นในจิตใจและมีผลต่อจิตใจ แล้วจึงมีผลต่อบุคลิกภาพและแสดงผลออกมาภายนอก ความหมายของกุศล จึงมุ่งเน้นไปที่พื้นฐานคือเนื้อหาสาระและความเป็นไปในภายในจิตใจเป็นหลัก ซึ่งมี 4 ประการ คือ

1. อารอคย ไม่มีโรค เป็นสภาวะที่ปรากฏในจิตใจ เป็นสภาวะที่เกี่ยวเนื่องกับสุขภาพจิต ประกอบด้วยลักษณะ คือ จิตใจไม่ปั่นป่วน ไม่บีบคั้นจิตใจ และมีความบริสุทธิ์

2. อนวชฺช ไม่มีโทษ เป็นสภาวะที่แสดงความสมบูรณ์ของจิตใจ ไม่มีความมัวหมอง กระสับกระส่าย เป็นต้น

3. โกสสสมภูติ เกิดจากปัญญา หมายถึง ภาวะจิตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติที่เกิดจากความเข้าใจ มีความสอดคล้องกับกุศลกรรม เอื้อต่อการเกิดขึ้นของความดี

4. สุขวิปาก ปรากฏผลในทางสร้างสรรค์ คือ ทำให้การกระทำประกอบด้วยความสุข คุณประโยชน์ ไม่มีผลเผ็ดร้อน หรือแทรกเจือด้วยความทุกข์

จากแนวความคิดในเรื่องของหน้าที่ แสดงถึงเป้าหมายการกระทำที่ตั้งอยู่บนหลักของศีลธรรม โดยยึดหลักของผลที่จะเกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติ หน้าที่ในทรรศนะของคานท์ จะมุ่งเน้นถึงสำนึกที่เป็นมโนธรรม แต่มิได้มุ่งเน้นถึงผลที่จะเกิดปรากฏตามมาภายหลังว่าเป็นไปในทางบวกหรือลบ แต่จะให้ความสำคัญในหลักการของตนเอง เป็นเจตนาที่ปราศจากสิ่งเร้า หรือมีอารมณ์ปรารถนาใดๆ มากระตุ้น ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กันระหว่างเจตนากับการกระทำหน้าที่และผลที่ปรากฏตามมา อันเนื่องมาจากการกระทำต้องมีความสอดคล้องกัน เป็นภาวะที่ปรากฏในจิตใจและมีผลต่อจิตใจก่อน และมีผลกระทบต่อบุคลิกภาพ โดยแสดงผลออกมาภายนอกซึ่งสามารถจะสรุปได้ว่าหน้าที่ที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. ในแง่ของจิตภาพ หน้าที่ เป็นกิจเนื่องด้วยเจตน์จำนง มุ่งที่การกระทำที่เป็นรูปธรรม ขึ้นอยู่กับว่าหน้าที่นั้นๆ มีเจตนาชนิดใดเป็นสิ่งเร้า กล่าวคือ เจตนาที่มุ่งขึ้นนำด้วยกุศลหรืออกุศล ถ้าเป็นกุศลหน้าที่มีผลเป็นความดี ถ้าเป็นอกุศลหน้าที่มีผลเป็นความชั่ว

2. ในแง่ของกายภาพ มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรม คือ การกระทำ การพูด การคิดทัศนคติ ถ้าหน้าที่ที่กระทำเป็นไปภายใต้อำนาจของเจตนาที่ไม่ดี ย่อมทำให้เสวยวิบากกรรมอันเป็นทุกข์ ในขณะที่ที่กระทำเป็นไปภายใต้อำนาจของเจตนาที่ดีย่อมทำให้ประสบกับผลอันเป็นสุข

3. ในแง่ของผลที่ปรากฏ เป็นการกระทำที่มีจุดหมาย อันเป็นอรรถะ (ประโยชน์) ปราศจากโทษ ความเดือดร้อน กล่าวคือที่เกี่ยวกับปัจเจกบุคคล เป็นกระบวนการขัดเกลาพฤติกรรมที่เกี่ยวกับสังคม คือกลไกสำหรับป้องกันปัญหา หรือขจัดปัญหา

ภาวะแห่งกุศลธรรมในจิตใจของมนุษย์ จะเป็นเครื่องยืนยันถึงเจตนาที่แท้ของผู้กระทำ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกในลักษณะของพฤติกรรมใดๆ ก็ตาม ถ้ากุศลมูลหรืออกุศลมูลปรากฏเป็นรากเหง้าและนำไปสู่การกระทำ ผู้กระทำจะประจักษ์ถึงเจตนาที่แท้จริงด้วยตนเอง

3. ความสำคัญของหน้าที่

การปฏิบัติหน้าที่ เป็นการยืนยันถึงสถานะที่สมบูรณ์ทางสังคม เพราะมนุษย์นั้นย่อมถูกกำหนดให้เป็นผู้มีบทบาท มีสถานะทางสังคม และต้องกระทำหน้าที่ที่ถูกกำหนดโดยบทบาทและสถานะของตนเอง ความเป็นผู้มีหน้าที่ จึงเป็นระบบพัฒนามนุษย์ให้มีคุณค่า แม้ไว้ในแนวทางการปฏิบัติจะมีความแตกต่างกันบ้าง แต่การกระทำหน้าที่ ก็คือการปฏิบัติที่กระทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุเป้าหมายตามความประสงค์ ดังนั้น ความสำคัญของหน้าที่ นอกจากเป็นแนวทางการสร้างพัฒนาการให้กับมนุษย์แล้ว ยังเป็นวิถีทางที่ทำให้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคม ทำให้มนุษย์และสังคมดำรงอยู่ด้วยกันอย่างสมดุล ในพระพุทธศาสนาได้แสดงถึงความสำคัญของหน้าที่โดยจำแนกสาระที่สำคัญได้ ดังนี้

1. เกี่ยวกับตัวของมนุษย์ หน้าที่ มีความสำคัญต่อตัวของมนุษย์ โดยมุ่งเน้นความสำคัญที่ตัวมนุษย์ การมุ่งประเด็น ดังกล่าวเป็นการพิจารณาถึงพัฒนาการทางจิตภาพ เพราะจิตใจถือว่าเป็นผู้กำหนดพฤติกรรมทั้งหมด ดังนั้น ถ้าภาวะทางจิตใจสมบูรณ์ ย่อมมีผลต่อการดำเนินชีวิตภายนอกด้วย พุทธองค์ได้ตรัสถึงหน้าที่ที่แสดงความสำคัญของตัวมนุษย์ เอาไว้ว่า “เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมะเป็นเกาะ มีธรรมะเป็นที่พึ่ง มิใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง” (ที.มหา. 10/93/86) การมีตนเป็นเกาะ เป็นการแสดงให้เห็นมนุษย์ตระหนักถึงคุณค่าของชีวิตการเป็นอยู่ที่มีจุดหมาย โดยการกระทำของตนเอง เพื่อพองตนเองให้อยู่ในคุณประโยชน์ และประคับประคองให้รอดพ้นจากสิ่งที่ทำให้เดือดร้อน การมีตนเป็นที่พึ่ง มีนัยครอบคลุมถึงการประพฤตินั้นเป็นที่พึ่งพิงของผู้อื่น (สังคม) เป็นผู้สามารถสร้างหลักประกันให้กับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนได้ตามบทบาทและสถานะทางสังคม การเป็นผู้มีตนเป็นเกาะและมีตนเป็นที่พึ่ง เป็นผลสืบเนื่องมาจากหน้าที่ หรือการรู้หน้าที่และนำมาปฏิบัติ

2. เกี่ยวกับสังคม สังคมเป็นสถานะที่ชี้แจงแสดงการดำรงชีพของมนุษย์ถ้าหากสังคมนั้นเป็นปกติสุข ย่อมยืนยันถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าสังคมประสบกับความทุกข์ยากความเดือดร้อน วิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมย่อมเป็นอยู่อย่างลำบาก พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์พิจารณาวิถีชีวิตแบบองค์รวม โดยให้ตระหนักถึงการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน การดำเนินชีวิตต้องเป็นไปด้วยความเอื้อเฟื้อต่อกัน เพราะถ้าต่างคนต่างอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว โดยไม่เอื้อเฟื้ออาทรใยดีต่อกัน การดำรงชีพในสังคมจะขาดความสมดุลทางสัมพันธภาพ ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแห่งชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย” (วิ.มหา. 4/32/39)

พระพุทธองค์ ทรงชี้แสดงให้เห็นว่าความสุขของสังคมาจะพึงมีก็เพราะการเสียดละ ไม่ประพฤตินั้นแก่ได้ฝ่ายเดียว แต่ทรงมุ่งให้สังคมา รู้จักหน้าที่ของตนเอง โดยกระทำตนเองให้มีความสุข ปราศจากความทุกข์ ในขณะที่เดียวกันก็จุนเจือสังคมาด้วย

3. เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การเป็นผู้มีหน้าที่จะสะท้อนถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมเป็นการพิจารณาถึงความเสมอภาคทางการปฏิบัติ เป็นการสร้างภาวะความเข้าใจระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยไม่ให้มนุษย์มองสิ่งใดๆ คือเครื่องมือ หรือว่าเป็นประโยชน์ที่เราจะต้องได้ฝ่ายเดียว แต่เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงให้กระทำต่อสิ่งแวดล้อม ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมภพภูมิชาติ ให้ประพฤติดต่อกันด้วยความมีไมตรีต่อกัน โดยให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ มีคุณค่าต่อการพัฒนามนุษย์ โดยเฉพาะการพัฒนาตามหลักของนิเวศวิทยา เพราะว่าธรรมชาติเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการพัฒนาตนของมนุษย์ มีส่วนร่วมในระบบการพัฒนาของมนุษย์ ดังจะเห็นว่าพุทธองค์ทรงสนับสนุนการอยู่ในป่า และการปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อมนุษย์ นอกจากทรงให้ปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างระมัดระวังแล้ว พระพุทธองค์ยังได้ให้แนวทางการปฏิบัติต่อสรรพสัตว์ ทั้งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตอย่างเสมอภาคกันว่า

พึงกระทำตนให้เป็นอุปมาว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมกลัวต่ออาชญา
 ย่อมกลัวต่อความตาย ชีวิตเป็นที่รักของสัตว์ทั้งปวงไม่พึงฆ่า (สัตว์) เอง
 และไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า (ขุ.ธ. 25/20/23)

ภมร เทียวไปในหมู่ไม้ ไม่ทำให้ดอกไม้ก็ดีสีและกลีบของดอกไม้
 ก็ดี ต้องชอกช้ำเสียหาย นำเอาแต่น้ำหวานแล้วบินไป ฉันใด มณี พึงจารึก
 ไปในบ้าน ฉันนั้น (ขุ.ธ. 25/14/16)

พุทธองค์ทรงปรารถนาให้ปฏิบัติสรรพสิ่งด้วยความเมตตาโดยให้ตระหนักถึงว่าเรารักชีวิต ปรารถนาความสุข กลัวความเจ็บปวดอย่างไร สัตว์ทั้งหลายก็มีความรู้สึกดังกล่าวคล้ายกับมนุษย์ เพราะสัตว์มีสิทธิและเสรีภาพของตน มีวงจรแห่งชีวิตใกล้เคียงกับมนุษย์

4. เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิต หน้าที่เป็นดัชนีแสดงถึงความสำคัญของคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เป็นข้อปฏิบัติที่ให้น้ำหนักถึงการมีชีวิตอย่างมีความสุข ประกอบด้วยคุณประโยชน์ เป็นการพิจารณาคุณค่าภายใต้เงื่อนไขของการกระทำที่เอื้อต่อบุญกุศล โดยตนเองคือผู้กำหนดการกระทำต่างๆ ดังพุทธพจน์ว่า

เพราะบุคคลกระทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่ว
 ด้วยตนเอง บุคคลย่อมหมดจดด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ ความไม่บริสุทธิ์
 เป็นการกระทำเฉพาะตัว คนอื่นพึงชำระให้คนอื่นหมดจดไม่ได้ (ขุ.ธ. 25/22/26)

การกระทำของแต่ละบุคคล เป็นพฤติกรรมเฉพาะตน ฉะนั้น ผลที่ดีและไม่ดีเป็นของผู้กระทำเอง การทำหน้าที่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์ เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุผลที่ปรารถนาได้ การปฏิบัติดังกล่าวนี้ ต้องประกอบด้วยประโยชน์สุข และหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ร้อนของผู้ปฏิบัติและไม่ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น ดังพุทธพจน์ว่า

บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อคิดย่อมคิดเพื่อเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลแก่ผู้อื่น เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น และเกื้อกูลแก่โลกทั้งมวลทีเดียว (อง.จตุ. 25/86/172)

สาเหตุที่พุทธองค์ทรงมุ่งกระทำด้วยการเริ่มที่ตัวมนุษย์เอง เป็นการบ่งชี้ให้มนุษย์พิจารณาเห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ที่จะพึงมีและเกิดขึ้นได้เพราะการกระทำของตนเอง โดยทรงมุ่งหวังสารัตถะแห่งชีวิต หรือประโยชน์อันเป็นแก่นแท้สำหรับชีวิต หน้าที่เป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์บรรลุถึงสารัตถะแห่งชีวิต แต่ทั้งนี้หน้าที่ดังกล่าวนี้ต้องประกอบด้วยกฎเกณฑ์ที่ถูกต้องและชอบธรรม สามารถอำนวยความสะดวกประโยชน์ให้แก่ทุกฝ่ายได้ คุณค่าที่เกิดจากการกระทำหน้าที่ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาให้ชีวิตมีคุณภาพ

นอกจากเจตนาและผลที่เกิดจากการกระทำแล้ว วิธีการของการกระทำก็เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณา มีตัวอย่างที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความสำคัญของวิธีการกระทำต่างๆ กับเรื่องเจตนาและผลของการกระทำ เช่นกับในธนัญชานิสูตรที่พระสารีบุตรถามธนัญชานิพราหมณ์ ผู้ปล้นและฆ่าผู้อื่นเป็นอาชีพอื่อเลี้ยงมารดาบิดาว่า เหตุใดจึงทำชั่ว ธนัญชานิพราหมณ์ตอบว่า เพราะตนมีภาระจะต้องเลี้ยงมารดา บิดา บุตรและภรรยา ซึ่งเป็นความจำเป็น พระสารีบุตร จึงกล่าวว่า จะอ้างความจำเป็นต้องมากระทำชั่วมิได้ เพราะการงานที่ถูกต้องชอบธรรม ที่ไม่กระทำความเบียดเบียนให้แก่ผู้อื่น แนวทางการปฏิบัติที่เป็นบุญ ก็สามารถจะเลี้ยงมารดาบิดาและบุคคลที่เกี่ยวข้องได้... ด้วยว่าการประพฤติชอบธรรมและการประพฤติธรรมประเสริฐกว่าการประพฤติไม่ชอบธรรมและประพฤติผิดธรรม (มช. มช. 13/686-687/474)

จากเรื่องดังกล่าวนี้ ได้แสดงให้เห็นว่าหน้าที่ในพระพุทธศาสนา คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นหลักศีลธรรม หมายเอาการกระทำอันประกอบด้วยกุศลเท่านั้น ยึดถือแนวการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม ดังนั้น หลักศีลธรรมที่แสดงถึงหน้าที่ จึงเป็นแม่แบบของจริยธรรม ที่นำไปสู่การปฏิบัติซึ่งเอื้อเพื่อต่อการพัฒนาการที่เป็นความคิดของชีวิต สาระสำคัญของคำสอนในพุทธศาสนา สัมฤทธิ์ผลได้เพราะการปฏิบัติ ฉะนั้น ผู้ที่เจริญด้วยศีลธรรมจึงจะสามารถบรรลุผลของการปฏิบัติที่ชอบธรรมและก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตได้อย่างแท้จริง หน้าที่สำคัญอันเป็นข้อปฏิบัติหลักในพุทธศาสนามีประเด็นที่สำคัญสามารถกำหนดได้ ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ห้องสมุดงานวิจัย

วันที่ 30 ต.ค. 2555

เลขทะเบียน 250435

เลขเรียกหนังสือ

1. สัพพปาปสุต อภรณ์ หมายถึง การไม่กระทำความชั่ว
2. กุสลสุตูปสมปทา หมายถึง การกระทำความดี
3. สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง การกระทำใจให้บริสุทธิ์ (ที.มหา. 10/54/40)

หลักคำสอนทั้ง 3 ประการนี้ คือ หน้าที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงให้เห็นแก่ศาสนิกชน ยึดถือเป็นข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นครรลองของชีวิต โดยเป็นผู้ดำรงตนในการปฏิบัติหน้าที่ เพื่อกระทำให้ชีวิตประกอบด้วยมนุษย์ภาวะอันสมบูรณ์

4. หน้าที่อันเป็นระบบพัฒนามนุษย์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างทีแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีหน้าที่อย่างสมบูรณ์ โดยเป็นผู้ค้นคว้าหลักการปฏิบัติ นำมาเป็นเครื่องพัฒนาชีวิตตนเอง และทรงสั่งสอนให้แก่มนุษย์ ประพฤติปฏิบัติตาม ในการพัฒนาพระองค์ทรงมุ่งเน้นความสำคัญไปที่ตัวบุคคลเป็นอันดับแรก เมื่อบุคคลสามารถจะพัฒนาตนเองได้อย่างถูกต้อง ผลอันเป็นประโยชน์จะขยายออกไปสู่สังคมด้วยการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือการพัฒนาคุณภาพของจิตใจ เพราะว่า การพัฒนาจิตใจที่ควบคุมได้ยาก ซึ่งมีสถานะเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว ให้เป็นไปในอารมณ์ที่ปรารถนาได้ เป็นความดี ด้วยเหตุว่าจิตใจที่ได้พัฒนาแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ (ธรรมบท 2/189) เพราะจิตใจคือศูนย์รวมของพฤติกรรมทั้งหมด การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นที่จิตใจเป็นลำดับแรก ในพุทธศาสนาการพัฒนาก็เพื่อกระทำให้ชีวิตประกอบด้วยสาร์ตตะ โดยยึดถือคุณประโยชน์เป็นสำคัญ คือ กระทำให้ตนเองมีความสุขสงบและเป็นการกระทำที่ไม่ส่งผลกระทบต่อผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน พุทธองค์ได้แสดงหลักการพัฒนาอันเป็นระบบที่ทำให้บรรลุความประสงค์แบบบูรณาการ ซึ่งเป็นการพัฒนาทำให้เกิดคุณภาพ อันประกอบด้วยข้อปฏิบัติ คือ ไตรสิกขา ได้แก่

1. สीलสิกขา (moral study) เป็นอุปการะในการฝึกฝนในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรม ที่เคยชิน (id) เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ให้เป็นพฤติกรรมที่มีวินัย เพราะว่าวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในภาวะที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยการจัดระเบียบการเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคม รูปแบบการฝึกฝนพฤติกรรมเคยชินที่ดี และการสร้างระเบียบสภาวะแวดล้อมที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี จะเอื้อเพื่อการปรับเปลี่ยนให้พฤติกรรมมีพัฒนาการที่สร้างสรรค์คุณประโยชน์เพื่อตนเองและสังคม

ศีลเป็นกฎเกณฑ์สำหรับสร้างระเบียบให้กับพฤติกรรม ซึ่งเป็นไปทั้งส่วนตัวและที่มีความสัมพันธ์กันทางสภาพแวดล้อมทางกายวาจาตลอดจนแนวทางการดำเนินชีวิต และจะมีผลกลายเป็นสภาพที่เอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติกิจต่าง ๆ ที่เป็นไปเพื่อจุดหมายอันดีงาม โดยการดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์อันดีระหว่างสภาพแวดล้อมทางสังคมกับการดำเนินชีวิตที่ดีงามของมนุษย์ คือ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ฉะนั้น สารของศีล คือการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลกันใน

สภาพแวดล้อมที่ตนมีส่วนร่วมช่วยสร้างสรรค์รักษาให้เอื้อแก่การมีชีวิตที่ดีงามร่วมกัน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาคุณภาพของจิตและปัญญา ซึ่งระบบการพัฒนาในระดับศิลปะประกอบด้วย

1. สัมมาวาจา คือเจรจาชอบ ได้แก่

- 1.1 เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ พูดโกหกหลอกลวง พูดแต่คำสัตย์จริง ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์เช่นไร
- 1.2 เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด คือการพูดยุยงส่งเสริมให้เกิดความแตกแยก ไม่เกิดความสามัคคี เช่นนำเอาคำพูดที่ได้ยินได้ฟังจากที่หนึ่งไปแต่งเติมแล้วเอาไปพูดอีกที่หนึ่งให้เกิดความแตกร้าง
- 1.3 เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ คือคำที่ไม่สุภาพอ่อนหวาน พูดแต่คำที่ไพเราะเสนาะหู เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนทั้งหลาย
- 1.4 เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นคำพูดถูกกาลเทศะตามความเป็นจริง เต็มไปด้วยสาระแก่นสาร สมเหตุ สมผล

2. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ได้แก่

- 2.1 เจตนางดเว้นจากการทำปาณาติบาตคือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและการประทุษร้ายต่อชีวิต มีความละอายต่อบาป เห็นอกเห็นใจและปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์
- 2.2 เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้มาเป็นของตน ด้วยอาการแห่งขโมย รวมทั้งการรู้จักเสียสละให้
- 2.3 เจตนางดเว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม กล่าวคือไม่ร่วมประเวณีกับบุคคลที่มีเจ้าของหวงแหน ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองของบิดามารดาหรือญาติพี่น้อง รวมทั้งการพอใจในสามีภรรยาของตนเอง

3. สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ได้แก่ การเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิดทำนองคลองธรรม หรือผิดกฎหมาย มีการฉ้อโกง การโกหกหลอกลวง ตลอดจนการรีดนาทาเร้น มีการขูดเลือดเนื้อด้วยดอกเบ็ญจสูง เป็นต้น ถ้าเป็นนักธุรกิจหรือค้าขายก็พึงเว้นจากมิจฉาวฉิบชา คือการค้าขายสิ่งที่มีผิด 5 ชนิด คือ ค้าขายอาวุธเป็นเครื่องประหาร 1 ค้าขายมนุษย์ 1 ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร 1 ค้าขายน้ำเมา 1 และค้าขายยาพิษ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งต้องห้าม ไม่สมควรแก่พุทธบริษัท พึงหลีกเลี่ยงเสีย (องฺ ทสก. 24/91/1188-206)

2. สมาธิศึกษา (meditation study) เป็นอุปการะในการฝึกฝนในด้านจิตใจ เพื่อพัฒนาระดับของจิตใจ เป็นการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ในด้านที่เกี่ยวกับคุณภาพของจิตให้มีความเมตตากรุณา ในด้านที่เกี่ยวกับสมรรถภาพของจิต ให้มีความเข้มแข็ง มีสติรับผัสชอบ ในด้านที่เกี่ยวกับสุขภาพของจิต ให้มีปีติ ปราโมทย์ ความบริสุทธิ์แห่งจิตใจ

ในมหาปริณิพพานสูตรกล่าวว่ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ (ที. มหา. 10/77/75) จากเนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สมาธินอกจากจะเป็นกระบวนการพัฒนาระดับของจิตใจแล้ว ยังเป็นการเตรียมจิตใจพร้อมที่จะใช้ปัญญาอย่างได้ผล สาระของสมาธิ คือการพัฒนาคุณภาพของจิต เป็นการปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและมีสมรรถภาพที่สูง ซึ่งจะเอื้อต่อการมีชีวิตที่ดีงามและพร้อมที่จะใช้งานทางปัญญาได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น ระบบการพัฒนาในระดับสมาธิประกอบด้วย

1. สัมมาวายามะ คือ ความพยายามในทางที่ชอบ ได้แก่ การประกอบความเพียรในสถานะ 4 คือ

1.1 สังวรปธาน สร้างฉันทะพยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ตั้งใจ เพื่อมิให้อกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น มิให้เกิดขึ้น

1.2 ปหานปธาน สร้างฉันทะพยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ตั้งใจ เพื่อละอกุศลอันเป็นบาปที่เกิดขึ้นแล้ว

1.3 ภาวนापธาน สร้างฉันทะพยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิตไว้ตั้งใจ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

1.4 อนุรักษนาปธาน สร้างฉันทะพยายาม ปรรกความเพียรประคองจิตไว้ตั้งใจ เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย เจริญยิ่งขึ้น ไพบูลย์ เต็มเปี่ยมแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ที. มหา. 10/299/231- อง.จ. 21/14/15)

2. สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่

2.1 กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้

2.2 เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้

2.3 จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้

2.4 ธัมมานุปัสสนา พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ (ที.มหา. 10/299/232)

3. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่

3.1 สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ สติ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่

3.2 บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใส

แห่งจิตในภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีแต่ปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่

3.3 เพราะปีติจึงไป เธอมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุตถิยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

3.4 เพราะละสุขและทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับหายไปก่อน จึงบรรลุ จตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะมีอุเบกขา (ที. มหา. 10/299/232)

3. ปัญญาศึกษา (wisdom study) เป็นอุปการะในการฝึกฝนให้มีการพัฒนาด้าน ความรู้จริงและความรู้ประจักษ์ เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการรู้ไปสู่การปฏิบัติซึ่งประกอบด้วย เหตุผลการไตร่ตรอง วินิจฉัย และการตรวจสอบ โดยเฉพาะการรู้ตรงตามความเป็นจริงของสรรพสิ่ง ดังนั้น สารของปัญญา คือ การมองดูรู้จักเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันถึงธรรมชาติของสรรพสิ่ง ทำให้การปฏิบัติต่อโลกและชีวิตดำเนินไปอย่างถูกต้องและ เหมาะสม ซึ่งระบบการพัฒนาในระดับปัญญาประกอบด้วย

1. สัมมาทิฎฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ ได้แก่

1.1 ความรู้ในอริยสัจ ดังพุทธพจน์ว่า ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้เรียกว่า สัมมาทิฎฐิ (ที.มหา. 10/299/231)

1.2 ความรู้ในอกุศลและอกุศลมูล กับ กุศลและอกุศลมูล ดังพุทธพจน์ว่า เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดซึ่งอกุศลและรากเหง้าอกุศล รู้ชัดซึ่งกุศลและรากเหง้าของกุศล (มช. มูล. 12/111/63)

1.3 ความรู้ในไตรลักษณ์ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายเห็นรูป...เห็นเวทนา (ความเสวยอารมณ์)... เห็นสังขาร (ความจำได้หมายรู้...) เห็นสังขาร (สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)... เห็น วิญญาณ (ความรู้) ตามความเป็นจริงตามไตรลักษณ์ ความเห็นของเธอนั้นเป็นสัมมาทิฎฐิ (สง.ส. 17/103/51)

2. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่

2.1 เนกขัมมสังกัปปะ ความคิดที่ปลอดจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้อง ในสิ่งสนองความอยากต่าง ๆ ได้แก่ ความคิดที่ประกอบกุศล เป็นความคิดที่ปราศจากโลภะและราคะ

2.2 อพยาบาทสังกัปปะ ความดำริในความพยาบาท ไม่เพ่งมองด้วยการ คิดร้ายเป็นความคิดที่ปราศจากโทสะ

2.3 อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำริในอันไม่เบียดเบียน เป็นความคิดที่ ปราศจากโทสะ

(ที. มหา. 10/299/231)

2.4 ไตรสิกขา เป็นข้อปฏิบัติในการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ ไม่เฉพาะการปฏิบัติที่บุคคลเท่านั้น แต่มีผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับสังคมด้วย ฉะนั้น สิ่งที่มีมนุษย์ประพฤติปฏิบัติเป็นหน้าที่ จึงเป็นระบบพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ ดังพุทธพจน์ว่า “เพราะฉะนั้นแล เรืองศึกษาในสิกขา คือ อริสติกสิกขา อริจิตตสิกขา อธิปัญญา ... เมื่อเธอศึกษาทั้งอริสติกสิกขา สิกขา อริจิตตสิกขา ศึกษาอธิปัญญาอยู่ จักละระคะ โทสะ โมหะได้ เพราะละระคะ โทสะ โมหะได้ สิ่งใดเป็นอกุศล เธอจักไม่กระทำสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นบาปเธอจักไม่เสพสิ่งนั้น” (อจ.ติก. 20/5-24/220)

องค์ประกอบในการพัฒนาทั้ง 3 ด้านนี้ มีความสัมพันธ์อาศัยกันและส่งผลต่อกัน กล่าวคือ เป็นปัจจัยการในกระบวนการพัฒนาต่อกัน เนื่องจากเป็นปัจจัยทำให้เกิดการกระทำ

5. หน้าที่อันมีค่าทางจริยะ

หน้าที่ในพุทธศาสนา มีศีลธรรมหรือหลักปฏิบัติที่ประกอบด้วยกุศลเป็นต้นแบบซึ่งแนวทางการปฏิบัติมาจากกรรม และเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยมโนกรรม “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จได้ด้วยใจ” (จุ.ธ. 25/11/11) หน้าที่ที่เกิดจากการกระทำ มีเจตนาเป็นเครื่องชี้นำ ไม่ว่าหน้าที่ดังกล่าวนั้นจะเป็นกิจที่ประกอบด้วยความดีหรือความชั่วก็ตาม แต่จะสามารถแสดงออกในรูปลักษณะของพฤติกรรม กล่าวคือ ทางกายกรรม วาจกรรมและมโนกรรม แต่หน้าที่ที่นับได้ว่ามีค่าทางจริยะ คือ หน้าที่ที่มีกุศลมูลเป็นรากฐาน ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่จึงมีนัยอันเดียวกันกับการปฏิบัติตามคำสอนในพุทธศาสนา การพิจารณาถึงหน้าที่อันมีค่าทางจริยะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด ในพุทธศาสนาโดยพิจารณาได้จาก

1. กรรม (การกระทำ) หน้าที่ที่มีค่าทางจริยะ ในฐานะเป็นกรรมมีเจตนาเป็นพื้นฐาน การกระทำ “ภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่า เจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (อจ. ฉก 22/334/368) พฤติกรรมที่เกิดจากกุศล เจตนาเป็นรากเหง้า คือ ความไม่โกรธ ความไม่หลงงมงาย “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลมีหน้าอันชุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้อยู่ ย่อมเสพผลของกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง กรรมนั้นแลทำแล้วเป็นดี” (จุ.ธ. 25/15/17) หน้าที่ทั้งหมดที่มีค่าทางจริยะ คือ การกระทำที่เป็นความดีโดยมีเจตนาที่ประกอบด้วยกุศลมูลเป็นรากเหง้า ซึ่งเป็นการกระทำที่เป็นแม่แบบของการสร้างความดีให้ปรากฏ สำหรับหน้าที่ที่ไม่สามารถอำนวยความสะดวกใดๆ ได้ คือ การกระทำที่ไม่ดี เป็นการกระทำที่นำมาซึ่งความเดือดร้อน โดยมีกุศลเจตนาเป็นพื้นฐาน คือ การกระทำที่ประกอบด้วย ความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่นับว่าเป็นหน้าที่อันมีค่าทางจริยะ

2. เหตุผลของการกระทำ การกระทำใดใดก็ตาม ด้วยเหตุผลทางพฤติกรรม ต้องมีเป้าหมายและประกอบด้วยเหตุผล ไม่ว่าจะกระทำนั้นนั้นจะประกอบด้วยกุศลหรืออกุศลก็ตาม เหตุผลจะเป็นเครื่องยืนยันว่าสิ่งที่ได้กระทำนั้นได้รับการใคร่ครวญ ไตร่ตรอง กล่าวคือ ประกอบด้วยปัญญา พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตด้วยการยึดหลักของเหตุผล โดยอาศัยปัญญาเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ ดังพุทธพจน์ว่าท่านทั้งหลายอย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่ได้ยินมา อย่าได้เชื่อถือตามถ้อยคำที่สืบๆ กันมา อย่าได้เชื่อถือโดยตื่นข่าวว่าได้ยินมาอย่างนี้ อย่าได้เชื่อถือโดยอ้างตำรา อย่าได้เชื่อถือโดยเขาเอาเอง อย่าได้เชื่อถือโดยการคาดคะเน อย่าได้เชื่อถือโดยการตรึกตามอาการ อย่าได้เชื่อถือโดยการนับถือว่ามีนี่เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านทั้งหลายรู้ตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตือน ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เพื่อทุกข์ ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย” (อภ.ติก. 20/505/180) การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ย่อมจะเข้าใจถึงความถูกต้อง ความผิด ความดีความชั่วได้ตามเหตุผล เพราะจะทำให้เข้าใจถึงสิ่งที่ควรจะทำและสิ่งที่ตนต้องละเว้น ฉะนั้น บุคคลที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าประเสริฐ (สง. ส. 15/203/51) การดำเนินชีวิตที่ประเสริฐคือการใช้เหตุผลตัดสินใจการกระทำทั้งหมด เช่น การดำเนินชีวิตที่ไม่มุ่งหมายต่อสิ่งที่อยู่เหนือเหตุผล หรือการดำเนินชีวิตด้วยคุณประโยชน์ ด้วยให้ความสำคัญต่อการกระทำอันเป็นปัจจุบัน โดยยึดหลักว่า “บุคคลประพฤตินอบเวลาใด เวลานั้นได้ชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี เป็นเข้าดี อรุณดี เป็นขณะดี ยามดี” (อภ. ติก. 20/595/285)

3. การพึ่งพาตนเอง หน้าที่เป็นกิจกรรมที่ปรากฏโดยการกระทำ โดยมุ่งเน้นการกระทำที่ตนเองเป็นสำคัญ เป็นการชี้้นำให้ตระหนักบทบาทของตนเอง ชี้้นำให้ทบทวนถึงคุณค่าแห่งตน ว่าการพึ่งพาตนเอง และสามารถจะกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนสำหรับชีวิตได้ “ตนนั้นแหละเป็นที่พึ่งของตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ เพราะว่าบุคคลที่มีตนฝึกฝนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้ยาก” (จุ.ธ. 25/22/24) “บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี คนทำชั่วก็ย่อมได้ชั่ว” (สง.ส.15/903/274) โดยปกติของมนุษย์มักใฝ่หาความสุขสบาย โดยเฉพาะการพึ่งพาอาศัยผู้อื่น การพึ่งพาอาศัยดังกล่าวนั้น ย่อมเป็นไปได้เพียงชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น เพราะว่าทุกคนต่างก็มีหน้าที่ของตน มีภาระที่ต้องรับผิดชอบ การยึดหลักว่าการกระทำกิจใดๆได้ด้วยตนเอง เป็นการยืนยันว่า เป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิตเป็นผู้พร้อมที่จะรับภารกิจอื่นๆ ได้ เพราะถึงเวลาที่ตนต้องปฏิบัติก็จะสามารถกระทำได้เอง โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น เพราะว่า “บุคคลทำกรรมใดด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ กรรมนั้นเป็นของบุคคลนั้น เขาย่อมพรากรกรรมนั้นไป กรรมนั้น ย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตน ฉะนั้นบุคคลควรทำกรรมดี สังสมไว้ภพหน้า บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า” (สง. ส. 15/392/115)

ในปฐมปิณดาสก์ ได้แสดงการกระทำที่ประกอบด้วยค่าทางจริยะเอาไว้ว่า คุณรอนนท์ เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจควรทำโดยส่วนเดียว อานิสงส์อย่างนี้พึงหวังได้ คือ

1. แม้ตนเองก็คิดเทียบตนเองไม่ได้
2. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ
3. กิตติศัพท์อันดีย่อมกระฉ่อนไป
4. ไม่เป็นคนหลงทำกาละ
5. เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

(อง. ทุก. 20/264/55)

พระธรรมปิฎก (2538 : 180) ได้สรุปเกณฑ์ตัดสินความดี ความชั่วซึ่งมีคุณค่าโดยสภาวะบ้าง มีคุณค่าตามที่กำหนดให้บ้าง โดยได้จำแนกเอาไว้ คือ

1. ว่าโดยคุณโทษต่อชีวิตหรือต่อจิตและบุคลิกภาพคือสภาวะที่เกื้อหนุนแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อต่อคุณภาพชีวิตหรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรือ อกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่นลดถอยหรือเจริญงอกงาม ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

2. ว่าโดยคุณโทษต่อบุคคล คือเป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ ทำให้เดือดร้อนหรือไม่เป็นไปเพื่อทำลายหรือสร้างสรรค์คุณประโยชน์

3. ว่าด้วยคุณต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น

4. ว่าโดยมโนธรรม คือ โดยสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือ พิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีของตนเองว่าการกระทำนั้นเมื่อกระทำแล้ว ตนเองดีเทียบหรือกล่าวโทษตนเองหรือไม่

5. ว่าโดยมาตรฐานของสังคม คือ บัญญัติทางศาสนาวัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลายตามกาลสมัย ที่จะให้ถ้อยกันโดยมंगาย หรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญยอมรับหรือไม่ ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี

เกณฑ์ตัดสินการกระทำ อันมีค่าทางจริยะในพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าหน้าที่อันมีค่าทางจริยะต้องประกอบด้วยกุศลเจตนาเป็นสำคัญ เพราะเจตนาที่มีกุศลเป็นพื้นฐาน คือปัจจัยที่จะทำให้การคิด การพูด การกระทำ เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์คุณความดี โดยยึดหลักว่าถ้าการคิดนั้นนั้นประกอบด้วยเจตนาดี เป็นการคิดที่ถูกต้อง ย่อมเป็นผลทำให้พฤติกรรมการกระทำที่ถูกต้อง

เช่นเดียวกัน ความถูกต้องชอบธรรมอันเกิดจากการกระทำ ย่อมไม่มีโทษต่อตนเองและผู้อื่น รวมทั้งสังคมโดยรวม กล่าวโดยรวมแล้วการกระทำที่มีค่าทางจริยะ คือการกระทำที่ประกอบด้วยมโนธรรม

6. หน้าทีอันเป็นสารัตถะ

หน้าที่ เป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์รู้ถึงคุณค่าแห่งชีวิต และเป็นหลักปฏิบัติที่จะทำให้ชีวิตมีคุณภาพ การที่มนุษย์ปรารถนาความสุข ความสำเร็จ เป็นต้นนั้น ความปรารถนาดังกล่าว บางครั้งย่อมเจือกับความทุกข์และความเคียดรื้อน อันมีวิบากเผด็จรื้อน แก่ผู้ปฏิบัติและก่อผลกระทบให้แก่ผู้อื่น ความปรารถนาต่าง ๆ ล้วนแล้วเป็นวิสัยของมนุษย์ทุกคน เพราะความพร้อมในทุกประการคือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตมีคุณภาพ การกระทำให้ชีวิตมีคุณค่ามีความจำเป็นต่อวิถีชีวิต เพราะเรื่องของคุณค่าเป็นเรื่องของจิตใจ เป็นเรื่องของมโนธรรม ที่เป็นเครื่องประดับประดาแนวทางการดำเนินชีวิตให้ประกอบด้วยคุณธรรม ดังนั้น มโนธรรมจึงเป็นธรรมคติที่ปรากฏในจิตใจซึ่งจะเป็นเครื่องตรวจวัดการกระทำให้มีความชอบธรรมและถูกต้อง หน้าที่เป็นพฤติกรรมที่ต้องประกอบด้วยมโนธรรม การกระทำดังกล่าวจักสามารถทำให้บรรลุจุดหมายที่ประสงค์ หน้าที่ที่มีการกระทำอย่างสมบูรณ์ ย่อมทำให้บรรลุจุดหมาย คือ

1. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (สจ. ส. 15/378-380/108-109) ประโยชน์ที่มุ่งหวังในชีวิต เพื่อตอบสนองการดำรงชีพ เช่น ลาก ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สินต่าง ๆ เป็นต้น การแสวงหาและการได้มาซึ่งสิ่งอันเป็นประโยชน์สุข ควรเป็นสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม คุณประโยชน์ที่ปรากฏย่อมอำนวยคุณประโยชน์ให้แก่บุคคล ทำให้วิถีชีวิตพร้อมด้วยความสุขและเป็นวิถีชีวิตที่มีคุณภาพและศักยภาพในระดับสังคม ประโยชน์อันจักบังเกิดขึ้นแก่สังคม คือทำให้สังคมสิ้นสุดปัญหาคนในสังคมมีความร่มเย็น ปราศจากปัญหาวุ่นวายที่จะทำให้สังคมโดยรวมเคียดรื้อน ประโยชน์ที่เกิดดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ปรากฏในปัจจุบัน กล่าวคือเป็นประโยชน์สุขที่สามารถมองเห็น พระธรรมปิฎก (2538 : 49) ได้สรุปประโยชน์อันเป็นรูปธรรมเอาไว้ ดังนี้

1.1 มีสุขภาพดี มีร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บไข้ ดำรงชีพอยู่ด้วยความสุข

1.2 มีทรัพย์สินสมบูรณ์ มีฐานะมั่นคง เพราะประเด็นดังกล่าวนี้พุทธองค์ทรงสอนวิธีการแสวงหาทรัพย์ การจัดการทรัพย์ และการใช้จ่ายทรัพย์ ว่าควรจะทำเช่นไร จึงจะสามารถแสวงหาความสุขจากทรัพย์ โดยไม่มีความทุกข์เจือปน

1.3 มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ หรือมีสถานะในสังคม

2. สัมปรายิกัตถประโยชน์ (สจ.ส. 15/378-380/108-109) ประโยชน์อันสร้างคุณค่าให้แก่ชีวิต เป็นประโยชน์ด้านนามธรรม ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตเป็นเรื่องของจิตใจที่ลึกซึ้งลงไป ประโยชน์สุขดังกล่าวนี้ อาศัยคุณประโยชน์จากทิฏฐธัมมิกัตถะ ที่ทำให้จิตใจเกิดพัฒนาการเป็นความสุขที่อาศัยความดีงามและคุณธรรมที่ตนเองกระทำ ทำให้เป็นผู้รับผิดชอบต่อ

ตนเองมองเห็นคุณค่าของตนเอง และเป็นผู้ประกอบด้วยเหตุผลในพฤติกรรมของตน ที่พึงกระทำต่อสังคม อันจะสร้างปทัฏฐานแห่งชีวิตในอนาคต

3. ปรมัตถประโยชน์ (ขุ.จ. 30/673/262) ประโยชน์อันเป็นสาระแท้จริงของชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมายอันสูงสุดของชีวิต เป็นพัฒนาการที่นำไปสู่ความรู้จริงตามสภาวะของสรรพสิ่ง มีจิตใจอันเป็นอิสระ ปราศจากสิ่งเศร้าหมองทั้งมวล เป็นจุดหมายในระดับปรมัตถ์ เรียกว่าวิมุตติ มนุษย์คือผู้มีจิตใจสูง มีใจประเสริฐ มีใจสูง สามารถจะพัฒนาระดับของชีวิตให้เจริญมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่โดยปกติ หรือเป็นผู้มีศักยภาพที่จะพัฒนาให้ชีวิตดีขึ้นได้ ความมีใจสูง แสดงถึงการมีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากสรรพสิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับสัตว์ คือ เป็นผู้สามารถเลือกปฏิบัติเลือกกระทำในสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยปัญญา อันเป็นความรู้ถูกต้อง อันเป็นความรู้จริง

การดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงให้พิจารณาเห็นประโยชน์อันเกิดจากการเป็นอยู่อย่างมีคุณค่า เพื่อกระทำให้ชีวิตดำเนินไปสู่จุดหมายสูงสุด วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายต่างๆ พระพุทธองค์ทรงตรัสหลักธรรมเอาไว้ 4 ประการ

1. อุฏฐานสัมปทา ความขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้ปัญญาจัดการชีวิต
2. อารักขสัมปทา รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สินให้รอดพ้นจากความเสื่อม
3. กัลยาณมิตตตา รู้จักเสวนาคบหากับคนดีที่เกื้อกูลแก่ความเจริญในชีวิต
4. สมชีวิตา รู้จักเลี้ยงชีวิตโดยรู้ประมาณให้มีความสุข

และได้ตรัสหลักธรรมเพื่อบรรลุสัมปรายกัตถะ 4 ประการ คือ

1. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา มั่นคงในพระรัตนตรัย
2. ศีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล มีความประพฤติสุจริต
3. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเสียสละ รู้จักการช่วยเหลือผู้อื่น
4. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ดำเนินชีวิตด้วยเหตุด้วยผล

(อจ. อฏฐ. 23/144/224-225)

ในทสพลสูตร ได้กล่าวถึง หลักปฏิบัติที่สามารถจะทำให้บรรลุจุดหมายได้ ซึ่งมีความแตกต่างจากวิธีปฏิบัติในเบื้องต้น โดยอาศัยหลักอัมปมาทธรรม (ความไม่ประมาท) ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์ตน (อัตถัตถะ) ก็ควรที่เดียวเพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุภยัตถะ) ก็ควรที่เดียวเพื่อยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท” (สง.นิ. 16/67/27) อัมปมาทธรรมเป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้บรรลุประโยชน์ ทั้งส่วนที่เป็นทิฏฐิธัมมิกัตถะ และส่วนที่เป็นสัมปรายกัตถะ สาระสำคัญความไม่ประมาท หมายถึง ความไม่ประมาทในกุศลธรรมและคุณความดีต่าง ๆ ซึ่งจะทำการดำเนินชีวิตประกอบด้วย ความระมัดระวัง สุขุมรอบคอบ รวมทั้งการละเว้นประพฤติที่มีอกุศลเป็นรากเหง้าด้วยหน้าที่ที่กระทำแล้ว เป็นสาร์ตละ เป็นการกระทำที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างสังคม ทำให้การดำเนินชีวิตระหว่างบุคคล

กับสังคมมีคุณประโยชน์ร่วมกัน กล่าวคือ หน้าที่ของตนเองก็สมบูรณ์ หน้าที่ทางสังคมก็มีความสมบูรณ์เช่นเดียวกัน

ตอนที่ 2 : งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า เอกสารงานวิจัยที่น่าสนใจ บทความเอกสาร ในแง่มุมที่แตกต่างกันออกไป และสามารถนำมาช่วยเสริมความรู้แก่กันได้ โดยงานวิจัย บทความเอกสารเหล่านี้มีรายละเอียด ดังนี้

1. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้เขียนบทความเรื่อง ธรรมานุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม สรุปใจความได้ว่า หลักในการดำเนินชีวิตและถือปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ซึ่งรวบรวมจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา ยึดถือตามหลักธรรมที่เป็นความจริงอันไม่จำกัดกาล คือ ความเมตตา กรุณา สามัคคี สังคหะ และปัญญา

2. นุปผา นวลละออ (2526 : 142-143) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของครูสังคมศึกษาในการพัฒนาจริยธรรม” เพื่อศึกษาความคิดเห็นของครูสังคมศึกษา เกี่ยวกับบทบาทในการพัฒนาจริยธรรมตามหลักสูตรสังคมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น โดยการสอนในห้องเรียนและจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ตลอดจนปะทะสัมพันธ์กับนักเรียนนอกเวลาสอน และเพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของครูสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระหว่างโรงเรียนรัฐบาลกับโรงเรียนราษฎร์ และโรงเรียนในเครือศาสนาต่าง ๆ ประเภทละ 15 โรงเรียนทั้งหมด 45 โรงเรียนในกรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยพบว่า ครูสังคมศึกษาในโรงเรียนทั้ง 3 ประเภท มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทในการพัฒนาจริยธรรมในการสอนในวิชาจริยธรรมโดยตรง และสามารถสอนสอดแทรกกับวิชากลุ่มอื่นในกลุ่มวิชาสังคมศึกษาที่มีความสัมพันธ์ด้านจริยธรรมได้ นอกจากนี้ครูสังคมศึกษาในโรงเรียนทั้ง 3 ประเภท มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทในการพัฒนาจริยธรรมโดยการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร ตลอดจนปะทะสัมพันธ์กับนักเรียนนอกเวลาสอนว่ามีบทบาทในเรื่องต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือ การวางแผน และการดำเนินการจัดกิจกรรมร่วมกับนักเรียนให้โอกาสนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจ การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับชุมนุมสังคมศึกษา ชุมนุมพุทธศาสนา และวัฒนธรรมไทย การจัดป้ายนิเทศ นิทรรศการแสดงผลกรรมทางศาสนาต่าง ๆ หรือวันสำคัญทางศาสนา และการจัดการประกวดความสะอาดของห้องเรียน การประเมินผลกิจกรรมโดยเน้นความสำคัญของการนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ทักษะคิดความเชื่อและศรัทธา การใช้แบบทดสอบวัดผลกิจกรรมเมื่อจบภาคเรียน การมีส่วนร่วมในการให้ความช่วยเหลือและแก้ปัญหาส่วนตัวของนักเรียนเป็นรายบุคคล

3. รังสี สุทนต์ ทำการศึกษาวิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2544 เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” สรุปใจความได้ว่า

อนาถบิณฑิกอุบาสก เกิดในตระกูลเศรษฐี เพียบพร้อมด้วยโภคทรัพย์ เป็นคนเอื้อเฟื้อสงเคราะห์แก่ญาติมิตร บริวาร ช่วยเหลือกิจการทางสังคมและเลื่อมใส ยึดมั่นในพระรัตนตรัยไม่หวั่นไหว มั่นคงในศีล 5 เป็นผู้ศึกษาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จนสามารถอธิบายหลักการของพระพุทธศาสนาให้นักบวชนอกศาสนาฟังได้ สำหรับหลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ท่านในขณะที่เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระองค์ได้ทรงแสดงหลักปฏิบัติทั่วไปของอุบาสก หลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ คือ สุจริต หมายถึง ความประพฤติดี ประพฤติชอบ คุณธรรมประจำใจที่สำคัญที่เป็นข้อปฏิบัติ เพื่อให้บุคคลเป็นอุบาสก ได้สมบูรณ์ 5 ประการ คือ มีศรัทธา มีศีล ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลของขลัง สักดิ์สิทธิ์ ไม่แสวงหาเขตแห่งบุญภายนอกหลักพระพุทธศาสนา และให้การสนับสนุนอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัยครั้งนี้ เริ่มต้นจากการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเอกสารทั้งชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิแล้วอันเป็นแนวคิดทางทฤษฎีของพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาถึงบทบาทหรือหน้าที่ของครูอาจารย์ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม รวมถึงการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อแก้ปัญหาการศึกษาตามแนวพุทธศาสนาในสังคมไทย เมื่อได้ข้อมูลทั้งหมดแล้วจึงนำไปทำการวิเคราะห์ ตีความ แปลความแล้วรวบรวมเรียบเรียงนำเสนอผลงานการวิจัย เหล่านี้คือขั้นตอนการศึกษาตามกรอบแนวคิดของการวิจัยครั้งนี้

